

Траверсе Т. М. доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної психології,
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-9031-1173>

ТРАНСФОРМАЦІЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ : КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Я-концепція особистості пересічного громадянина має вияв у його суб'єктивно значущих знаннях, смислах, уявленнях про себе в політиці, оскільки у процесі розуміння політичної дійсності усвідомленню піддається персонально виокремлена актором інформація про об'єкт пізнання. Метою статті є аналіз когнітивного складника Я-концепції особистості громадянина як детермінанти її трансформації. Встановлено, що когнітивний компонент Я-концепції особистості є процесом і результатом продукування нових знань про самого себе. Продукування особистісне зумовленого і/або операціонального знання, може вважатися одним з механізмів трансформування Я-концепції особистості актора у частині його самоусвідомлення, саморозуміння, самоздійснення.

Ключові слова: Я-концепція особистості; когнітивний компонент Я-концепції особистості; зміна Я-концепції особистості; детермінанти трансформації Я-концепції особистості громадянина.

Вступ. У динамічні, перехідні часи суспільного розвитку, коли переважають есхатологічні та інші переживання дійсності, посилюються прояви ірраціональних складових суспільної свідомості, що має вияви у суспільній міфології, домінантних архетипах соціуму тощо. Залежно від міри залученості особистості до суспільно-політичного життя, міри усвідомлення й самоусвідомлення політичного актора в ньому, зазнає перетворень його Я-концепція особистості як громадянина.

Транзитивність соціуму об'єктивно зумовлює актуалізацію ірраціонального контексту політичної свідомості, самосвідомості особистості у формі міфів, архетипів, ідеологічних вподобань, ціннісних орієнтирів, які відбиваються у значущих установках, стереотипах суспільної свідомості та самосвідомості особистості політичного актора. Війна, як пролонгована, ненормативна криза буття зумовила чимало змін (особистісних, діяльнісних, світоглядних та ін.) особистості актора, які відбиваються у специфічних проявах його індивідуальності та водночас виражають його безособовість, як нагальну потребу у пристосуванні до політичної необхідності.

Теоретичне підґрунтя. Відомо, що у формуванні, становленні та розвитку Я-концепції особистості відбуваються закономірні, спрямовані і незворотні зміни, які відбиваються в особистісних новоутвореннях, риса, спрямованості

особистості, її мотивації тощо (Балл, 2008; Власова, 2019; Костюк, 1989; Максименко, 2002 та ін.). Становлення особистості громадянина держави відбувається у неперервному процесі освоєння актором політичного середовища (найближчого і віддаленого), що виявляється у можливих формах його політичної поведінки, у видах політичної діяльності. В результаті такої активності відбувається самовизначення людини в політичних орієнтуваннях, формується політична самоідентичність, Я-концепція громадянина, тобто відбувається формування політично-детермінованої особистості в конкретних реальних політичних умовах його життєдіяльності.

Загалом, Я-концепцію вважають результатом розвитку особистості, на певній стадії розвитку особистості (Allport, 1961). Йдеться про формування цілісного відчуття «Я», коли особа здатна самостійно формулювати цілі, виявляти наполегливість при розв'язанні окреслених соціально значущих, суспільних та інших задач тощо. Сформована в ранній юності здатність до самопізнання та самооцінки (як остання стадія формування Я-концепції за Г. Олпортом) зумовлює неперервний і нескінченний процес пошуку особистістю своєї ідентичності (політичної, культурної, соціальної, статевої, гендерної, національної, етнонаціональної та ін.), що може тривати протягом усього подальшого життя (Danyluk, 2015; Predko, 2020 та ін.).

Становлення Я-концепції громадянина є процесом адаптації, шляхом засвоєння актором суспільно-політичного досвіду (актуального, історичного та ін.), який існує в декларованих суспільно-політичних цінностях, суспільно визнаних нормах тощо, і водночас є процесом суб'єкт-об'єктного перетворення своєї особистості й середовища, що в останньому виявляється як відтворення та продукування суспільством системи критично значущих для громадянина нормативних соціально-політичних зв'язків і відносин.

Нормативне становлення Я-концепції особистості відбувається в її активній взаємодії зі значущим соціальним, політичним середовищами, насамперед у суспільній, громадській діяльності, що відбивається на особливостях розвитку політичної самосвідомості, всього процесу саморозуміння особистістю політики і себе в ній. У цьому процесі піддаються інтегруванню персонально-суб'єктивний та інтерсуб'єктивний простори політики, що сприяє продукуванню образу «Я» як громадянина та як суб'єкта політики. З усім тим, у процесі розвитку особистості трапляються ненормативні суспільно-політичні кризи, однією з яких є війна.

Мета статті є аналіз когнітивного складника Я-концепції громадянина як детермінанти її трансформації.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що трансформування Я-концепції особистості громадянина відбувається за двома напрямками: а) формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів політичної діяльності, суб'єктивно значущого політичного досвіду, що супроводжується освоєнням відповідних соціально-політичних регуляторів у конкретному суспільно-політичному просторі; б) формування актором внутрішніх засобів своєї політичної діяльності, тобто мотивації, здатностей до політичної взаємодії (рефлексії, формування рис характеру, наприклад патріотизму тощо). В результаті цього формуються уявлення особистості про саму себе та здійснюється оцінка власних уявлень, тобто формується Я-концепція громадянина, як образ Я та самооцінка. Такі уявлення здебільшого існують у формі установок, які мають три складники – когнітивний, емоційний, оцінно-поведінковий. Когнітивний складник, тобто

знання й уявлення про себе як політичного актора, переважно позиціонуються як правильні, незалежно від міри їхньої обґрунтованості ним, коректності стосовно об'єктивного польового публічного політичного життя. Такі уявлення фіксують типові патерни політичної поведінки актора, вибірковість його сприйняття, осмислення та розуміння політики.

Переважно йдеться про розуміння правди (А. Коваленко); політичної інформації (D. Colon); усвідомлення та інтерпретування своїх станів у процесі вироблення прийнятного рішення (D. Simonton) та ін. Осмислення політичної дійсності зумовлюється ірраціональними та раціональними складниками політичної самосвідомості, і тому має вияви у міфах, ідеях (фантастичних, прогностичних, аж до утопічних), тобто забезпечують контексти самоусвідомлення від світу вигаданого, вдаваного, ідеального до світу суб'єктивно освоєного і пізнаного. У такий спосіб трансформується, точніше інтегрується, персональне існування особи в суб'єктивно значущому політичному середовищі з суспільно значущими фактами соціуму.

Відомо, що дослідники визначають щонайменше чотири групи суб'єктів політики (Траверсе, 2015). Розвиток та формування Я-концепції особистості, так званого пересічного громадянина, має нормативні етапи, рівні, кризи тощо. Зокрема йдеться про ідеологічно-світоглядне формування особистості, яке детермінується фундаментальними особливостями взаємодії індивіда з середовищем (за В. Васютинським). Зауважимо, що така взаємодія відбувається не довільно, а в межах соціальних груп, які продукують визначальні детермінанти інтегрування особистості в суспільно-політичний простір – це особистість, культура, суспільство. У взаємодії цих чинників структурується політична особистість – її знання про себе, суб'єктивне ставлення до цього знання та переживання цього ставлення, що зумовлює самоусвідомлення, саморозуміння, прийняття/неприйняття себе в політиці, тобто формується Я-концепція громадянина. Відбувається інтеграція особистості (засобами суспільно-політичної, станової культури) у суспільно-політичний простір.

Однією з характерних рис розуміння особистістю політики є те, що воно

застосовується на практиці лише до певних ідеалізованих уявлень актора про об'єкт пізнання, але не до самого об'єкта пізнання як такого. «Щоб справитися з цим світом, у нас є велика кількість встановлених і поняттєвих засобів, призначених для того, щоб передбачати, спрощувати, упорядковувати, ... політику, ... а також і стереотипи, здоровий глузд, колективні уявлення, ставлення і вірування» [Рукет, 2010, с. 131], які є лише частково затребуваними когнітивною сферою особистості, по мірі її становлення та розвитку як громадянина та політичного актора.

Когнітивний складник Я-концепції особистості, має вияв в знаннях, смислах, уявленнях, які є суб'єктивно важливими, оскільки у процесі розуміння політичної дійсності усвідомленню піддається персонально виокремлена актором інформація про об'єкт пізнання. У результаті цього він видобуває знання про об'єкт (емпіричне і/або теоретичне), а не знання про об'єкт дійсності, як такий [10; 11 та ін.]. Залежно від виду політичної діяльності (від публічної політичної до індивідуальної мисленнєвої, як специфічного виду політичної діяльності) актор може виокремлювати кілька предметів розуміння з однієї й тієї ж політичної ситуації. У такий спосіб формується індивідуальний суб'єктивний політичний інформаційний простір.

Отже, вивчення актором того чи іншого об'єкта політики збільшує кількість інформації про нього, яка підлягає розумінню, і зумовлює специфічність процесу і результатів розуміння дійсності і себе в ній. Тому можливості об'єктивного пізнання актором політичної дійсності є достатньо відносними. Більше того, перетрансформовуючись, інформація про політику набуває суб'єктивної значущості, уточнюється (за Ю Машбицем) у власній семантичній, категоріально-поняттєвій системі актора. В буденному політичному мисленні і мисленні актора про політику (яке може бути економічним, соціальним і т. п.) суб'єктивно, емоційно зумовлена інформація трансформується на «свою мову», що свідчить про самопізнання особистості в політиці як динамічний процес.

Когнітивний компонент Я-концепції особистості є передумовою процесу

розуміння актором публічної/непублічної політики. Зважаючи на те, що когнітивною основою розуміння дійсності є знання, а процес неперервної взаємодії системи знань особистості з інформацією, яка надходить (за Г. Костюком) і є процесом осмислення, розуміння політичної дійсності, зауважимо, що процес продукування нових знань про самого себе відбувається у ситуаціях: зіставлення нових вражень з наявними знаннями (Г. Костюк); інтегрування емпіричного й теоретичного знання, тобто інтегрування інформації щодо об'єкта розуміння (В. Нішанов); продукування особистісно зумовленого (А. Коваленко) і/або операціонального знання (D. Simonton та ін.).

Інформаційний контекст, дискурс і текст, який виробляє актор у процесі розуміння своєї політичної дійсності, міра його загальної обізнаності у політиці зумовлюють особливості розуміння (вади, хибне розуміння аж до нерозуміння як такого), що виявляється у формі суб'єктивних уявлень у змісті буденної політичної свідомості й самосвідомості. Для пересічного політичного актора властиве збедільшого хибне (або лише відносне) розуміння об'єктивної політичної ситуації, оскільки набуті ним знання про політику та політичні смисли (як константа) лише потенційно визначають процес його розуміння. Це має вияв у його ціннісних орієнтирах, в його світогляді, який пояснює політичну дійсність на основі певної ідеологічної концепції. Ідеологія як практично скеровуване знання (за Н. Луманом), водночас функціонує і як помилкова свідомість у тому сенсі, що будь-яка ідеологія структурує, наративізує, виокремлює й обмежує той політичний простір, який піддається особистісному інтерпретуванню. Тому, в змісті когнітивного складника Я-концепції особистості йдеться про диференціацію предметних, процедурних знань, суб'єктивних і об'єктивних репрезентацій знань (так званих баз знань) [15; 16].

У процесі трактування актором інформації стосовно значущої для нього політичної ситуації, він переважно послуговується достатньо абстрактними характеристиками, відкритими ознаками (за У. Рейтманом), що зумовлює специфічність, суб'єктивність інтерпретування і ситуації і себе

в ній. Як зазначали М. Вебер, Г. Ле Бон, у політиці використовуються переважно слова-символи, які важко піддаються науковому інтерпретуванню й дослідженню [8]. Наприклад, теза «я порядний, достойний громадянин...» має ознаки «порядний, достойний» як властивості особистості, які мають чимало значень, які піддаються усвідомленню через дію інших характеристик-контекстів (наприклад політичного цілепокладання). Тому, такі вживані відкриті властивості в інформаційному політичному контексті особистості детермінують конструювання погано визначених суб'єктивних задач (за Г. Баллом).

Виокремлення явища політичної дійсності як предмету розуміння може бути тимчасовим, ситуаційно зумовленим. Особливості виокремлення предметності явища дійсності, зумовлюють типовість вибору предмета як стійкої характеристики свідомості, що має прояв у політичних спрямуваннях, значущих цінностях та в відповідних формах їхнього репрезентування - стереотипах, установках, атитюдах тощо.

Ситуаційне виокремлення предмета політичного мислення зумовлюється тим, що мисленнєві операції, які вже первинно функціонують у персональному досвіді (в тому числі й в інших предметних видах

діяльності), структуруються й функціонують подібно до когнітивного модуля. Організаційними принципами трансформування (перебудови і комбінування знань) є індивідуально зумовлені стратегії і тактики мисленнєвої діяльності актора.

Висновки. Вплив предметного контексту на вибірку актуалізацію когнітивного змісту, мисленнєвих операцій актора в його самосвідомості полягає в тому, що попередній досвід і наявні знання виконують інтегративну функцію в його Я-концепції (на основі ірраціонального й раціонального знання). Особистісно значущі ситуації взаємодії актора з об'єктом пізнання закарбовуються в його життєдіяльності й складають його минулий індивідуальний суспільно-політичний досвід.

Отже, виокремлення предмета пізнання, предмета політичного мислення, а далі - й предмета розуміння, залежить від констеляцій минулого досвіду з індивідуальними (насамперед когнітивними) особливостями Я-концепції актора. Факт встановлення зв'язку, об'єднання і в результаті отримання цілого є сутністю процесу розуміння, саморозуміння, а отже й часткової трансформації Я-концепції особистості.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. (2008). Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Житомир : Волинь, 232 с.
2. Власова О. І. (2019). Вікові особливості інформальної соціалізації особистості : монографія. Дніпро: Середняк Т. К., 412 с.
3. Костюк Г. С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. школа. 108 с.
4. Максименко С.Д. (2002). Розвиток психіки в онтогенезі: В 2-х т. Київ: Форум.
5. Коваленко А. Б. (2008). Стратегіальний підхід у дослідженні операціонального складу процесу розуміння. *Стратегії творчої діяльності : школа В. О. Моляко*. Київ: Освіта України. С. 230–231.
6. Нишанов В. К. (1990). Феномен понимания: Когнитивный анализ. Фрунзе: Илим. 228 с.
7. Саймон Г. (1993). Рациональность как процесс и продукт мышления. *Альманах THESIS*. Вып. 3. С. 16–38.
8. Осьодло В. І., Траверсе Т. М. (2023). Психологія і війна: незасвоєні уроки Гюстава Ле Бона. Київ: Парламентське видавництво, 320 с.
9. Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Holt, Reinhart & Winston.
10. Baudrillard J. (1983). *Simulations*. New York: Semiotext.
11. Colon D. (2021). *Propagande. La manipulation de masse dans le monde contemporain*. Edition Flammarion/ Champs.
12. Danyluk I. (Ed.). (2015). The types of personal integrity of the modern Ukrainian multicultural society. *Proceeding of the international conference on ICT-management for global competitiveness and economic growth in emerging economies*. P. 125.
13. Predko V. V. (2020). Ethnic identity as the main factor of socialization. *Sciences of Europe*. Praha. № 48. Vol. 4. P. 65–67.
14. Simonton D. (Ed.). (1990). *Personality and politics. Handbook of personality: Theory and research*. New York: The Guilford Press.

15. Lasswell H. D. (1927). The Theory of Political Propaganda. *The American Political Science Review*. Vol. 2. № 3.
16. Chadwick A. (2006). *Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies*. New York: Oxford University Press.

References

1. Ball H. O. (2008). Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvitchii, psykholohichnii sferakh) [Landmarks of modern humanism (in social, educational, psychological spheres)]. Zhytomyr : Volyn, 232 s. (in Ukrainian)
2. Vlasova O. I. (2019). Vikovi osoblyvosti informalnoi sotsializatsii osobystosti : monohrafiia. [Age-specific features of informal socialization of the individual: monograph] Dnipro: Seredniak T. K.. 412 s. (in Ukrainian)
3. Kostyuk H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhični rozvytok osobystosti. [Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.] Kyiv: Rad. shkola. 108 s. (in Ukrainian)
4. Maksymenko S.D. (2002). Rozvytok psykhyky v ontogenezi: V 2-kh t. [The development of the psyche in ontogenesis: In 2 vols.] Kyiv: Forum. (in Ukrainian)
5. Kovalenko A. B. (2008). Stratehialnyi pidkhid u doslidzhenni operatsionalnogo skladu protsesu rozuminnia. Stratehii tvorchoi diialnosti : shkola V. O. Moliako. [A strategic approach in the study of the operational composition of the process of understanding. Strategies of creative activity: V. O. Molyako school.] Kyiv: Osvita Ukrainy. S. 230–231. (in Ukrainian)
6. Nysharov V. K. (1990). Fenomen ponymanya: Kohnyuvnyi analiz. [The Phenomenon of Understanding: Cognitive Analysis] Frunze: Ylym. 228 s.
7. Saimon H. (1993). Ratsyonalnost kak protsess y produkt myshleniya. [Rationality as a process and product of thinking.] *Almanakh THESIS*. V. 3. S. 16–38.
8. Osodlo V. I., Traverse T. M. (2023). Psykholohiia i viina: nezasvoieni uroky Giustava Le Bona. [Психологія і війна: незасвоєні уроки Гюстава Ле Бона.] Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 320 s. (in Ukrainian)
9. Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Holt, Reinhart & Winston.
10. Baudrillard J. (1983). *Simulations*. New York: Semiotext.
11. Colon D. (2021). *Propagande. La manipulation de masse dans le monde contemporain*. Edition Flammarion/ Champs.
12. Danyluk I. (Ed.). (2015). The types of personal integrity of the modern Ukrainian multicultural society. *Proceeding of the international conference on ICT-management for global competitiveness and economic growth in emerging economies*. P. 125.
13. Predko V. V. (2020). Ethnic identity as the main factor of socialization. *Sciences of Europe*. Praha. № 48. Vol. 4. P. 65–67.
14. Simonton D. (Ed.). (1990). *Personality and politics. Handbook of personality: Theory and research*. New York: The Guilford Press.
15. Lasswell H. D. (1927). The Theory of Political Propaganda. *The American Political Science Review*. Vol. 2. № 3.
16. Chadwick A. (2006). *Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies*. New York: Oxford University Press.

Summary

Traverse T. M. doctor of psychological sciences, professor, professor of the department of social psychology, Kyiv National University named after Taras Shevchenko

TRANSFORMATION OF THE SELF-CONCEPT OF PERSONALITY: COGNITIVE ASPECT

Introduction. The transitivity of society objectively determines the actualization of the irrational context of political consciousness in the form of myths, archetypes, ideological preferences, value orientations, which are reflected in significant attitudes, stereotypes of social consciousness and self-awareness of the personality of a political actor. The war, as a prolonged, non-normative crisis of being, caused many changes (personal, activity, outlook, etc.) of the actor's personality, which are reflected in specific manifestations of his individuality and at the same time express his impersonality, as an urgent need to adapt to political necessity.

The aim of this article is the analysis of the cognitive component of the self-concept of a citizen's personality as determinants of its transformation.

Results. The transformation of a citizen's personality takes place in two directions: the formation and assimilation of external and internal means of political activity. As a result of this, the actor's ideas about himself and the self-evaluation of his own ideas are formed, that is, the citizen's self-concept, as an "image of myself" and

self-evaluation, is formed. Such ideas mostly take the form of attitudes. The cognitive component of an individual's self-concept, i.e. knowledge and perception of oneself as a political actor, is determined by the typical patterns of one's political behavior, the selectivity of one's perception, understanding and understanding of politics.

It is mainly about understanding the truth; political information; awareness and interpretation of one's conditions in the process of making an acceptable decision, etc. The understanding of political reality is determined by the irrational and rational components of political self-awareness, and therefore manifests itself in myths, ideas (fantastic, prognostic, even utopian) in such a way as to integrate the personal existence of an individual with the socially significant facts of society.

The development and formation of the self-concept of the individual, the so-called average citizen (in contrast to professional politicians, or those specialists - advisers, experts, etc., who intellectually accompany professional politicians), is determined by the fundamental features of the interaction of the individual with the environment, which produces the determining determinants of integration individuals in the social and political space.

The cognitive component of the self-concept of an individual is manifested in knowledge, meanings, and ideas, which are subjectively important, because in the process of understanding political reality, information about the object of knowledge that is personally identified by the actor is exposed to awareness. Depending on the type of political activity, the actor can distinguish several objects of understanding from the same political situation. In this way, an individual subjective political information space is formed. Therefore, the actor's study of this or that policy object increases the amount of information about it that is subject to understanding, and determines the specificity of the process and results of understanding. Therefore, knowledge of political reality and self-knowledge of an individual in politics with objectivity is quite relative.

The cognitive component of the self-concept of an individual as the process and result of producing new knowledge about oneself occurs in situations of comparing new impressions of politics with existing knowledge; integration of empirical and theoretical knowledge, i.e. integration of information regarding the object of understanding; production of personally determined and/or operational knowledge.

Conclusions. *The content of the cognitive component of the self-concept of an individual refers to the differentiation and integration of substantive, procedural knowledge, subjective and objective representations of knowledge in the individual's self-awareness. Personally significant situations of interaction of the actor with the object of knowledge are imprinted in his life activities and make up his past individual experience. The fact of establishing a connection between isolated facts of subjectively determined political reality, combining them in a certain way into a coherent information construct, i.e. obtaining a personally determined informational whole (concept of reality, personal position, etc.) is the essence of the process of understanding, self-understanding.*

Keywords: *self-concept of the individual; cognitive component of the self-concept of the individual; change of the self-concept of the individual; determinants of the transformation of the self-concept of the individual of the citizen.*

Received/Поступила: 30.08.23.